

УДК 339:330.163

Миценко Н. Г.,

talami1412@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0337-8346,

Researcher ID: F-7270-2019,

д.е.н., проф., професор кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Мищук І. П.,

igmislog@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-5661-0164,

Researcher ID: F-4185-2019,

д.е.н., проф., професор кафедри підприємництва, торгівлі та логістики, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Лило Б. Б.,

bogdan_lylo@ukr.net, ORCID ID: 0009-0009-9182-5027,

Researcher ID: LQK-3769-2024,

здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ТОРГІВЛЯ В СИСТЕМІ ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

***Анотація.** Проведено аналіз ролі та місця торгівлі в системі задоволення потреб українських споживачів в умовах нестабільної економіки, виявлено особливості розвитку та тенденції зміни обсягів і структури оптового та роздрібного товарообороту України в 2017-2023 рр. Метою статті є дослідження теоретичних підходів до трактування торгівлі як соціально-економічної системи, уточнення її структури та видового складу елементів в організаційно-функціональному аспекті, проведення аналізу основних функцій торгівлі, стану й проблем їх реалізації в умовах нестабільної економіки. Доведено, що вирішення завдань задоволення потреб населення у споживчих товарах залежить від кожної з підгалузей галузі вітчизняної економіки “Торгівля” та всіх задіяних у ній сегментів. Обґрунтовано доцільність розглядати торгівлю як соціально-економічну систему, що поєднує підсистеми внутрішньої та зовнішньої торгівлі, структуровані за функціональною ознакою відповідно до КВЕД із поділом на оптову торгівлю, роздрібну торгівлю та торговельне посередництво; діяльність кожної складової забезпечується на основі упорядкованої взаємодії елементів організаційної структури, якими є сукупність суб’єктів господарювання, інфраструктурного забезпечення їх діяльності, органів управління і контролю. Запропоновано організаційно-функціональну структуру торгівлі як соціально-економічної системи. Узагальнено основні функції торгівлі в розрізі оптової, роздрібною та зовнішньої торгівлі. Підтверджено наявність тренду щодо переважної орієнтації підприємств на провадження оптової торгівлі, а фізичних осіб-підприємців – на провадження роздрібною торгівлі, внаслідок чого виникає органічний симбіоз торговців у ланцюгах просування споживчих товарів від сфери виробництва через сферу обігу до споживачів. Наголошено на потребі інноваційних трансформацій ланцюгів постачання товарів на основі взаємодії вітчизняних товаровиробників, підприємств зовнішньої торгівлі (як представників зарубіжних продуцентів), суб’єктів (юридичних та фізичних осіб) оптової та роздрібною торгівлі України. Запропоновано розглядати управління ланцюгом постачань як процес інтеграції та координації всіх суб’єктів господарювання та видів діяльності, які в нього входять, на основі співпраці, ефективних бізнес-процесів та спільного використання комерційної інформації з метою створення високоефективних товаропровідних систем. Подальших досліджень заслуговує аналіз міжсуб’єктної взаємодії операторів зовнішньої, оптової, роздрібною торгівлі та їх партнерів в інтегрованих ланцюгах постачання споживчих товарів в умовах економіки воєнного часу.*

Ключові слова: торгівля, соціально-економічна система, функції торгівлі, зовнішня торгівля, оптова торгівля, роздрібна торгівля, потреби споживачів, споживчі товари, ланцюги постачань товарів.

Mitsenko N. G.,

talami1412@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0337-8346,

Researcher ID: F-7270-2019,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Mishchuk I. P.,

igmislog@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-5661-0164,

Researcher ID: F-4185-2019,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Logistics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Lylo B. B.,

bogdan_lylo@ukr.net, ORCID ID: 0009-0009-9182-5027,

Researcher ID: LQK-3769-2024,

Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

TRADE IN THE SYSTEM OF SATISFYING THE NEEDS OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF AN UNSTABLE ECONOMY

Abstract. *The analysis of the role and place of trade in the system of meeting the needs of Ukrainian consumers under conditions of an unstable economy has been conducted, revealing the development characteristics and trends in the volume and structure of wholesale and retail turnover in Ukraine from 2017 to 2023. The article aims to examine theoretical approaches to interpreting trade as a socio-economic system, clarify its structure and the composition of its elements in an organizational-functional aspect, and analyze the main functions of trade, as well as the current state and challenges in their implementation within an unstable economy. It has been proven that meeting the population's demand for consumer goods depends on each sub-sector of the domestic economy's "Trade" sector and all the engaged segments. The study substantiates the advisability of considering trade as a socio-economic system that integrates the subsystems of domestic and foreign trade, structured according to functional characteristics in line with the Classification of Economic Activities (KVED) and divided into wholesale trade, retail trade, and trade mediation; each component's activity is ensured through the orderly interaction of elements of the organizational structure, including business entities, infrastructure supporting their activities, as well as management and control bodies. An organizational-functional structure of trade as a socio-economic system is proposed. The main functions of trade in wholesale, retail, and foreign trade sectors are summarized. The trend is confirmed regarding the predominant focus of enterprises on wholesale trade and individual entrepreneurs on retail trade, creating an organic symbiosis of traders in the chains of consumer goods movement from production to circulation and, ultimately, to consumers. The need for innovative transformations in supply chains based on the interaction of domestic manufacturers, foreign trade enterprises (acting as representatives of foreign producers), and entities (both legal and natural persons) in Ukraine's wholesale and retail trade sectors is emphasized. It is proposed to view supply chain management as a process of integrating and coordinating all involved economic entities and activities based on cooperation, efficient business processes, and shared commercial information, with the goal of creating highly efficient commodity distribution systems. Further research is warranted on the intersubjective interactions of foreign, wholesale, and retail trade operators and their partners in integrated supply chains for consumer goods in the wartime economy.*

Key words: trade, socio-economic system, functions of trade, foreign trade, wholesale trade, retail trade, consumer needs, consumer goods, supply chains.

JEL Classification: F10, F41, L81

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-80-03>

Постановка проблеми. Період ринкової трансформації економіки України з перших років набуття незалежності характеризується підвищеною увагою з боку суспільства та науково-дослідницького середовища до питань і проблем розвитку торгівлі. Саме торгівля традиційно розглядається як одна з найбільш привабливих для розвитку підприємницької ініціативи сфер економіки; саме у ній, за чисельними твердженнями авторитетних експертів, найбільш швидкими темпами відбувалися ринкові перетворення та формування якісно нових організаційних форм, економічних механізмів та моделей. У той же час дослідники відзначають

існування у розвитку внутрішньої торгівлі України негативних процесів і тенденцій, зумовлених кризовими явищами у вітчизняній економіці, що проявляється у недостатності рівня управління підприємствами торгівлі та сферою торговельного обслуговування загалом, нераціональній організації діяльності значної кількості підприємств торгівлі та пов'язаній із цим низькій її ефективності, дисбалансі розвитку торгівлі в територіальному та регіональному розрізі, значному рівні тінізації сфери торгівлі, надходженні в реалізацію у торговельній мережі значної маси небезпечної для здоров'я населення низькоякісної продукції та ін. [1, с. 7]. Особливо складним для розвитку

торгівлі України вважається період від 2014 р. і донині, що пов'язано з впливом руйнівних політичних процесів та початком російської агресії, частковою втратою економічного потенціалу торгівлі, зосередженого на окупованих територіях, кризовими процесами у фінансовій сфері в поєднанні з подальшими економічними наслідками пандемії Covid-19 та розгортанням повномасштабної агресії РФ, що призвело до катастрофічних змін у масштабах вітчизняної торгівлі та параметрах її діяльності. Навіть у цих умовах торгівля продовжує займати важливе місце в економічній системі України, в забезпеченні потреб населення у споживчих товарах, тому оцінка ролі торгівлі у вирішенні такого завдання в сучасних екстремальних кризових обставинах та можливих способів забезпечення успіху набувають все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності торгівлі, її змісту, завдань, місця та ролі в економічній системі країни, теоретичних засад і прикладних аспектів функціонування торгівлі як галузевої економічної системи, організації торговельної діяльності та ефективності її провадження в оптовій та роздрібній торгівлі були і залишаються предметом уваги великої кількості зарубіжних (Б. Берман, Б. А. Вейтц, В. Даненбург, Г. Джоунз, Дж. Еванс, Т. Кент, Ф. Котлер, А. Лансестр, М. Леві, Р. Монкріф, О. Омар, О. Рейлі, Ч. Фатрел, Ж. Шандезон, ін.) і вітчизняних (В. Апопій, П. Балабан, А. Виноградська, Н. Власова, Н. Голошубова, В. Гросул, Н. Ільченко, В. Лагутін, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, В. Павлова, Н. Ситник, Н. Тягунова, М. Чорна та ін.) науковців. Серед досліджень останнього часу цікавими є праці Н. Демчук, Л. Безуглої та О. Ткаліч [2], С. Дrajниці [3], А. Кашперської [4], Г. Коптевої [5], П. Куцика [6; 7], Р. Лупака та О. Качана [8], Б. Маркова [9], Н. Проскурної [10], О. Трут [11], монографія В. Лісци, В. Місюкевич та

О. Михайленко [12]. Проте автори зосереджуються на розгляді кількісних параметрів торгівлі України в їх динаміці, негативних наслідків для розвитку ритейлу, в той час як питання ролі торгівлі у вирішенні завдань задоволення потреб споживачів у товарах в кризових умовах, що виникали в періоди відновлення економіки України після світової фінансової кризи, анексії українських територій, антиковідних обмежень та економіки воєнного стану, а також напрямів забезпечення її зростання залишаються поза увагою.

Постановка завдання полягає у дослідженні теоретичних підходів до трактування торгівлі як соціально-економічної системи, уточненні її структури та видового складу елементів в організаційно-функціональному аспекті, проведенні аналізу основних функцій торгівлі, стану й проблем їх реалізації в умовах нестабільної економіки України в 2017-2023 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з найбільш важливих для національної економіки галузей у часи незалежності України стала торгівля, динамічний розвиток якої в процесі ринкових трансформацій визначив її як найбільш привабливий сектор становлення підприємництва. При цьому основний акцент у більшості наукових публікацій робиться на роздрібній торгівлі, а з недавнього часу – на т.зв. ритейлі, тобто сегменті мережевої торгівлі. Вважаємо такий підхід недоречним, адже вирішення завдань задоволення потреб населення у споживчих товарах залежить від кожної з підгалузей галузі вітчизняної економіки “Торгівля” та всіх задіяних у ній сегментів. Така точка зору базується на результатах проведеного авторами сутнісно-змістового аналізу самого поняття “торгівля” та наявних у наукових джерелах підходів до визначення її ролі в процесах суспільного відтворення. Здійснений аналіз засвідчує наявність різних тлумачень сутності торгівлі, які зображені на рис. 1.

Рис. 1. Найбільш поширені тлумачення терміна “торгівля”

Відсутність у науковій та навчальній літературі єдиного узгодженого використання термінів “торгівля” (як сектора народногосподарського комплексу), “господарсько-торговельна діяльність”, “сфера торгівлі”, “галузь торгівлі” призводить до неоднозначного розуміння й інтерпретації даних, що характеризують розвиток торгівлі як організаційної системи, комплекс видів економічної діяльності чи сфери діяльності.

Варто звернути увагу на те, що в системі народногосподарського комплексу торгівля виступає як один із провідних секторів економіки (самостійна галузь економіки), що охоплює юридичних і фізичних осіб, які регулярно, на систематичній основі виконують еквівалентний обмін певного виду продуктів праці (товарів) на гроші, тобто виконують операції купівлі-продажу різноманітних товарів і комплекс пов’язаних із цим операцій, і тим самим здійснюють господарсько-торговельну діяльність, яка за своїм основним змістом відрізняється від виробничої діяльності. Водночас у науковому середовищі та на практиці склалося розуміння того, що торгівля як процес товарного обміну існує в межах більш загального поняття (і значно складнішого комплексу) господарсько-торговельної діяльності, “...що здійснюється суб’єктами господарювання у сфері товарного обігу, (яка...) спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання...” (ст. 263 ГКУ) [13]. Це ж

співвідношення категорій “торгівля” як процес та “торговельна діяльність” впливає з визначень торговельної діяльності, наведених у ПКУ [14] та ДСТУ 4303:2004 “Роздрібна та оптова торгівля” [15]. Відносно терміна “сфера торгівлі” зазначимо, що згідно з роз’ясненням ДПС України “поняття «сфера торгівлі» означає не стільки діяльність, скільки суспільні відносини, в які вступають суб’єкти «торговельної діяльності»” [16]. Водночас у праці В. Апопія [17, с. 93] йдеться про торгівлю як сферу національної економіки, як одну з форм соціально-економічних систем. Обґрунтування та деталізацію такого підходу з позицій макроекономічного аналізу та управління наведено у [18], де автор визначає внутрішню торгівлю через наявні у ній підсистеми (соціальні, функціональні, організаційні, територіальні), органи регулювання, комплекс зв’язків та відносин, які забезпечують у даній упорядкованій сукупності елементів взаємодію та цілеспрямованість. Проте на наведеній автором структурній схемі в соціально-економічній системі “Торгівля” не відображено існування такого вагомого сегмента, як “зовнішня торгівля” (рис. 2), яка, попри свої особливості з точки зору місця реалізації процесів товарного обміну (зовнішній ринок), за змістом основної діяльності (торговельна діяльність) також має бути віднесена до даної системи.

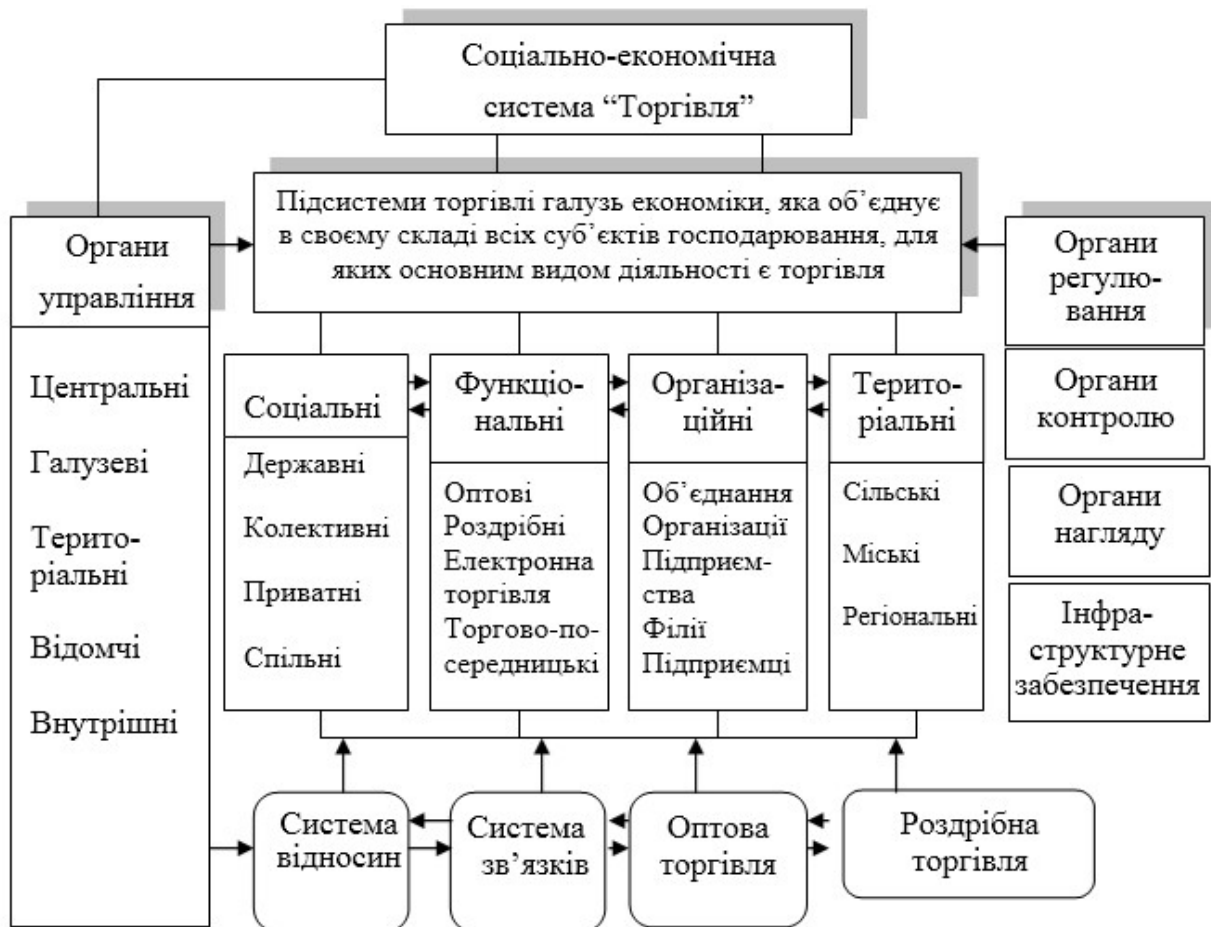

Рис. 2. Трактування торгівлі як соціально-економічної системи [18, с. 6]

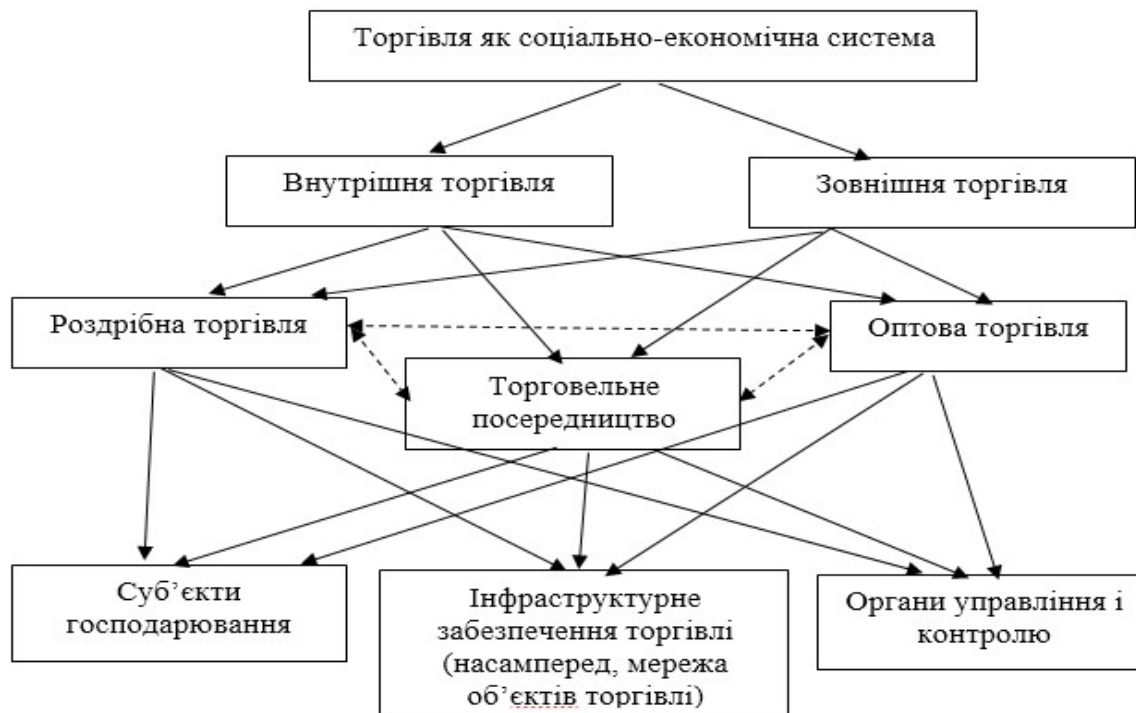

Рис. 3. Організаційно-функціональна структура торгівлі як соціально-економічної системи (авторська розробка)

Вважаємо за доцільне розглядати (і трактувати) торгівлю як соціально-економічну систему, яка поєднує підсистеми внутрішньої та зовнішньої торгівлі, структуровані за функціональною ознакою відповідно до КВЕД з поділом на оптову торгівлю, роздрібну торгівлю та торговельне посередництво; діяльність кожної з них забезпечується на основі упорядкованої взаємодії елементів організаційної структури, якими є сукупність суб'єктів господарювання, інфраструктурного забезпечення їх діяльності, органів управління і контролю (рис. 3). Більш деталізована структура цієї системи залишається предметом наукових дискусій, оскільки деякі підсистеми та види елементів окремими науковцями відносяться до не притаманних для них групувань з точки зору фазового розподілу процесу товароруку. Зокрема, мова йде про позицію О. Качана [19], який у характеристиці функціонального блоку в моделі концептуальної структури системи внутрішньої торгівлі споживчими товарами й послугами визначає суб'єктами опту "дискаунтерів" та "дилерів" (основна функціональна діяльність яких полягає в роздрібних продажах товарів), а також "мережі" (більш коректним був би термін "підприємства торгівлі мережевого типу"), при тому, що в складі таких торговельних формувань одночасно діють і оптові (торгово-закупівельні об'єднання, логістичні центри і т.п.), і роздрібні торговельні підприємства.

Також викликає сумніви віднесення автором до групи суб'єктів роздрібу такого елемента,

як "ринки", адже в торговельній практиці України (та інших країн) розповсюдженими в цій категорії є оптові ринки, зокрема оптові ринки сільськогосподарської продукції, а їх основна діяльність пов'язана не стільки з самостійним здійсненням процесів купівлі-продажу товарів, скільки зі створенням умов для провадження торгівлі іншими суб'єктами господарювання та наданням пов'язаних із цим послуг. Більш широко розглядаючи існуючі підходи до відображення видового різноманіття суб'єктів функціональної структури досліджуваної системи, відзначимо необхідність поряд із ринками як суб'єктами господарювання визначитися з місцем і роллю т.зв. "фірмових магазинів", "фермерських магазинів", "оптово-роздрібних торговельних підприємств", "торгових домів" тощо, а також з правомірністю віднесення до соціально-економічної системи "Торгівля" підприємств, які здійснюють виробничо-торговельну діяльність (наприклад, заклади ресторанного господарства). Разом з тим, можемо констатувати, що всі вони провадять особливу діяльність, яка "...пов'язана зі здійсненням актів купівлі-продажу і є сукупністю специфічних (комерційних), технологічних і господарських операцій, спрямованих на обслуговування процесу обміну" [20, с. 88] і в той чи інший спосіб беруть участь у процесах товарного обміну та забезпечують виконання покладених на торгівлю економічних і соціальних функцій.

Рис. 4. Основні функції торгівлі (узагальнено авторами)

Зазначимо, що традиційно в науковій та навчальній літературі прийнято виокремлювати функції роздрібно торгівлі та функції оптової торгівлі, натомість значно рідше сучасні науковці (В. Апопій, І. Лопашук, В. Марцин) виходять на рівень узагальнення набору функцій, притаманних загалом внутрішній торгівлі, і виокремлюють

економічну та соціальну функції. В цьому ж контексті відзначимо досить детальний аналіз М. Барни, яка запропонувала виділення ще й інституційно-трансформаційної функції внутрішньої торгівлі, що є особливо актуальним у процесах ринкових трансформацій економіки України [21, с. 22-23]. При цьому наголошується на пріоритетності

саме економічної (забезпечення товарообігу) та соціальної функцій внутрішньої торгівлі. Однак перелік функцій торгівлі був би неповним, якщо б не охоплював функцій, які реалізує зовнішня торгівля. Проведений нами аналіз наукових джерел із проблематики міжнародної торгівлі засвідчує відсутність відображення таких функцій як певного їх набору взагалі, але узагальнення думок окремих авторів [22-24] щодо ролі зовнішньої торгівлі дозволяє нам сформулювати власний перелік основних функцій зовнішньої торгівлі (рис. 4).

Зауважимо, що серед перерахованих функцій зовнішньої торгівлі помітне місце займають ті, які орієнтовані на задоволення потреб споживачів у різноманітних товарах, насамперед тих, які не виробляються вітчизняними товаровиробниками або ж ресурси яких є недостатніми для повного задоволення споживчого попиту. Зазначений факт дозволяє нам обґрунтовано відносити до соціально-економічної системи “Торгівля” як суб’єктів господарсько-торгівельної діяльності з провадженням її на території України (підсистема “внутрішня торгівля”), так і учасників ЗЕД, які здійснюють торговельні операції в режимах імпорту чи експорту (підсистема “зовнішня торгівля”), оскільки вони також виконують функції обігу товарів, забезпечуючи їх рух із сфери виробництва (у випадку імпорту) у сферу споживання (рис. 5).

Як видно, протягом 2017-2023 рр. динаміка імпорту товарів відчувала на собі впливи антиковідних обмежень у міжнародній торгівлі (2020 р.) та масштабного вторгнення країни-агресора (2022 р.), що супроводжувалося падіннями відповідних показників зовнішньої торгівлі. Проте в обох випадках спостерігаємо відновлення (і навіть зростання) обсягів імпорту продукції (товарів) в Україну. До того ж протягом усього аналізованого періоду обсяги імпорту перевищували показники експорту, формуючи негативне сальдо зовнішньої торгівлі України. Щоправда, в складі імпорту останнім часом переважну частину складають поставки продукції виробничого призначення (для прикладу, в 1 півріччі 2024 р. 18,9% в загальному обсязі імпорту України [25] займали “Машини, обладнання та механізми; електротехнічне

обладнання”, 13,9% – “Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плаваючі засоби”, 13,2% – “Мінеральні продукти”, 12, 2% – “Продукція хімічної та пов’язаних з нею галузей промисловості” та ін.), натомість товари споживчого призначення, як зазначає Т. Батракова [23, с. 59], в цих обсягах становлять відносно малу частину (не більше 40%), але фактично всі потреби населення України в автомобілях, комп’ютерах, засобах мобільного зв’язку, а також значні обсяги потреб у взутті, одязі, парфумерії, фармацевтичній продукції та ін. забезпечуються саме за рахунок імпорту. Також завдяки імпорту постачанням традиційно досягається задоволення потреб населення України в продукції рослинництва (групи 08 “Істівні плоди та горіхи”, 09 “Кава, чай”, 10 “Зернові культури”, 12 “Насіння і плоди олійних рослин”), тваринництва (групи 02 “М’ясо та істівні субпродукти”, 03 “Риба і ракоподібні”), готових харчових продуктах (групи 18 “Какао та продукти з нього”, 21 “Різні харчові продукти”, 22 “Алкогольні і безалкогольні напої”, 24 “Тютюн і промислові заміники тютюну” тощо) [24, с. 38, 40]. Дослідження засвідчує, що переважно основні обсяги імпорту операцій по споживчих товарах забезпечуються такими операторами, як торгово-закупівельні організації-імпортери, представництва закордонних товаровиробників, які в Україні діють у статусі офіційних дистрибуторів таких продуцентів, їх дочірні компанії, міжнародні торговельні оптові компанії (наприклад, “Метро кеш-енд-кері Україна”), інші оптові торговельні підприємства, зареєстровані в якості суб’єктів ЗЕД, а також закупівельні підрозділи підприємств мережевого типу (наприклад, ТОВ “Сільпо-Фуд” з програмою “Власний імпорт”). Закуплені зазначеними суб’єктами торгівлі споживчі товари формують значну частину ресурсного потенціалу суб’єктів внутрішньої торгівлі України, представленого юридичними (підприємства) і фізичними (ФОП) особами оптової та роздрібною торгівлі, які здійснюють економічну діяльність за видом “Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів”.

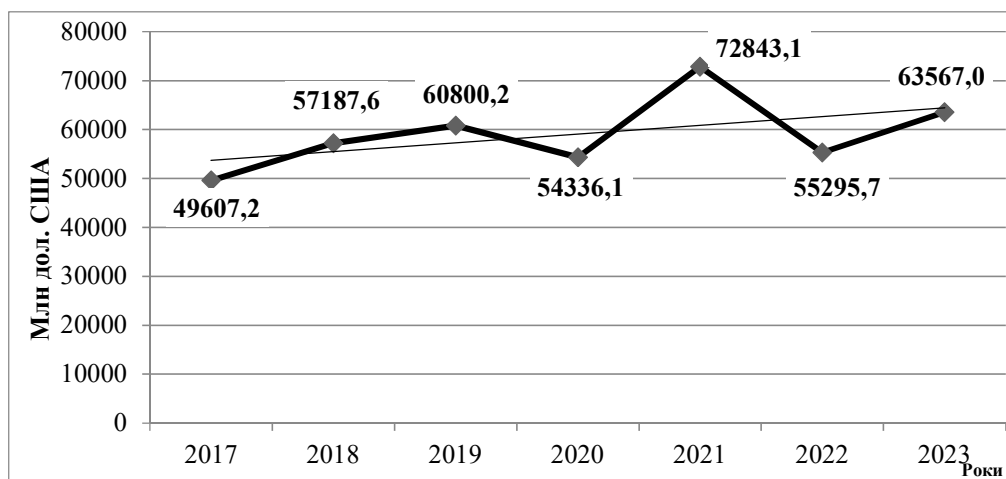

Рис. 5. Динаміка обсягів імпорту товарів в Україну в 2017-2023 рр.

Таблиця 1

Зміна чисельності суб'єктів господарювання за видом економічної діяльності “Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів” в Україні у 2017-2023 рр. (розраховано за [25])

Показники	Роки							2023 р. до	
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2017	2022
Кількість суб'єктів господарювання за видом економічної діяльності “Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів”	837797	818217	834159	826129	777419	661158	714544	85,3	108,1
в т.ч.:									
кількість підприємств	89538	93590	101427	98369	97038	67395	79577	88,9	118,1
кількість фізичних осіб-підприємців	748259	724627	732732	727760	680381	593763	634967	84,9	106,9
Із загальної чисельності підприємств:									
кількість діючих підприємств за видом економічної діяльності “Оптова торгівля; крім торгівлі автотранспортними засобами і мотоциклами”	67256	70788	78003	76253	73715	51289	61132	90,9	119,2
частка в загальній кількості підприємств за даним видом економічної діяльності, %	75,1	75,6	76,9	77,5	76,0	76,1	76,8	+1,1	+0,7
кількість діючих підприємств за видом економічної діяльності “Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами і мотоциклами”	14907	15060	15188	13717	14824	9931	11259	75,5	113,4
частка в загальній кількості підприємств за даним видом економічної діяльності, %	24,9	24,4	23,1	22,5	24,0	23,9	23,2	-1,1	-0,7

За даними вітчизняної статистики, сектор економіки G “Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів”, виокремлений за КВЕД-2010, об'єднував у 2023 р. 37,3% загальної кількості господарюючих суб'єктів, у тому числі 25,8% всіх підприємств і 39,6% – фізичних осіб-підприємців [26]. Загальна кількість суб'єктів господарювання у внутрішній торгівлі України протягом 2017-2023 рр. динамічно змінювалася як загалом (скорочення на 14,7% у 2023 р. відносно 2017 р. і на 21,1% – до 2022 р.), так і в розрізі підприємств (на 11,1% у 2023 р. до показника 2017 р. і при максимальному скороченні на 33,6% у 2022 р. до показника 2019 р.) і фізичних осіб-підприємців (на 15,1% в 2023 р. відносно 2017 р. і на 20,4% – у 2022 р. до 2017 р.). При цьому зрозумілими є як найнижчі показники 2022 р., зумовлені ворожою агресією, так і деяке їх зростання у 2023 р. (табл. 1), забезпечене і завдяки релокації бізнесу з тимчасово окупованих територій, і реєстрації економічно активних внутрішньо переміщених осіб на Заході України. Наголосимо, що в загальній кількості підприємств даного сектора економіки частка оптових торговців, попри зменшення показника в абсолютному вимірі (з 67256 од. у 2017 р. і 78003 од. у 2019 р. до 51289 од. у 2022 р.

та 61132 од. у 2023 р.), протягом аналізованого періоду переважно зростала (табл. 1), натомість кількість (з 14907 од. в 2017 р. і 15188 од. у 2019 р. до 9931 од. в 2022 р. і 11259 од. в 2023 р.) і частка (з 24,9% у 2017 р. до 23,2% в 2023 р.) роздрібних торговців зменшилися більш суттєво.

Таким чином, наведені показники (і співвідношення кількості підприємств оптової торгівлі до кількості підприємств роздрібною торгівлі, що становить у 2023 р. більше, ніж 3,3:1) фактично заперечують висновки окремих авторів щодо концентрації оптової торгівлі. Навпаки, статистичні дані засвідчують: у 2023 р. на одне роздрібне торговельне підприємство припадало більше як 5,4 підприємств оптової торгівлі. Проте слід врахувати, що реалії відрізняються від статистики, адже покупцями товарів від оптових торговців є не лише підприємства, а й фізичні особи-підприємці зі статусом роздрібного торговця. Таких суб'єктів господарювання в Україні саме у сфері роздрібною торгівлі нараховувалось (за розрахунковими експертними даними щодо 1 півріччя 2023 р.) близько 240 тис. осіб [26], і в такому випадку на одного оптового торговця припадало понад 4,1 суб'єктів роздрібною торгівлі. Інші джерела ([27]) надають оцінку загальної чисельності

суб'єктів роздрібною торгівлю станом на 1.01.2023 р. на рівні 430 тис. од. і в такому разі на одного оптового торговця припадало 6,4 роздрібних торговців, що також не є переконливим. Наголосимо: наведені дані підтверджують наявність у цей період відомого тренду, який полягає в переважній орієнтації підприємств (юридичних осіб) на провадження саме оптової торгівлі, в той час як роздрібну торгівлю для своєї підприємницької діяльності обирають найчастіше фізичні особи-підприємці. В результаті цього виникає органічний симбіоз торговців – підприємств торгівлі і фізичних осіб-підприємців у ланцюгах просування споживчих товарів від сфери виробництва через сферу обігу до споживачів, що спільно забезпечують значні обсяги оптового та роздрібного товарообороту (табл. 2). Як видно, обсяги оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі України в 2023 р. склали у фактичних цінах 3381,9 млрд грн і зросли відносно показника 2017 р. на 77,2 %. В цей же період оборот роздрібною торгівлю склав 1855,4 млрд грн, зростаючи в 2,3 рази відносно 2017 р., а роздрібний товарооборот підприємств роздрібною торгівлю становив 1248,0 млрд грн, збільшившись відносно обсягів 2017 р. в 2,1 рази. При цьому різке зниження обсягів товарообороту проявилось у 2022 р. лише щодо сегмента підприємств роздрібною торгівлю (971,1 млрд грн порівняно з 1044,5 млрд грн у 2021 р. і 1248,0 млрд грн – у 2023 р.).

Отже, протягом усього досліджуваного періоду підприємства оптової та роздрібною торгівлю забезпечували стабільне зростання свого основного результуючого показника – обсягу товарообороту (як оптового, так і роздрібною), а це, своєю чергою, засвідчує достатність товарних ресурсів у відповідних суб'єктів господарювання та узгодженість у діяльності з реалізації більшості основних економічних функцій оптової та роздрібною торгівлю. Про це свідчить і коефіцієнт кореляції між динамічними рядами оптового товарообороту та обороту роздрібною торгівлю, який за такий період склав 0,94, що підтверджує щільний зв'язок між цими показниками розвитку внутрішньої торгівлю України.

Звернемо увагу: показник співвідношення оптового товарообороту до роздрібною, який характеризує кількість посередників у процесі руху товарів від виробничих підприємств до підприємств роздрібною торгівлю, в період 2017-2023 рр. суттєво змінювався: скоротився з 2,33-2,38 разів у 2017-2018 рр. до 1,82 рази у 2023 р. Досить помітне скорочення величини індикатора засвідчує, з одного боку, зниження ролі оптової торгівлю в постачанні товарами підприємств роздрібною торгівлю, а з іншого, – визначальний вплив на таку зміну чинника зростання обсягів роздрібною товарообороту більш високими темпами.

Аналіз структури оптового товарообороту (останні оприлюднені дані за 2017-2021 рр.) засвідчує певну стабілізацію (з незначними коливаннями) частки продовольчих товарів на рівні 16-17% (рис. 6). З урахуванням фактичного зростання загальних обсягів оптового товарообороту з 1908,7 млрд грн у 2017 р. до 3153,2 млрд грн у 2021 р. зростання обсягів продажів продовольчих товарів можна оцінювати орієнтовно на 177 млрд грн, а це означає, що роль оптової торгівлю у забезпеченні пов'язаних із продуктами харчування потреб споживачів також зростала. Основні обсяги продажів через оптову торгівлю в Україні у цей період (на прикладі 2021 р.) припадали на укрупнені товарні групи “Вироби тютюнові” (4,3% обсягу оптового товарообороту підприємств оптової торгівлю), “М'ясо та м'ясні продукти” (1,6%), “Алкогольні напої” (1,5%), “Інші продовольчі товари” (2,6%). Щодо непродовольчих товарів споживчого призначення, то за умови експертної оцінки їх частки на рівні 17,0% загального обсягу оптового товарообороту реалізацію таких товарів у 2021 р. можна оцінювати в 450-455 млрд грн, а найбільші обсяги реалізації, за даними офіційної статистики, забезпечувались по укрупнених товарних групах “Засоби автотранспортні легкові” (3,2% загального обсягу оптового товарообороту підприємств оптової торгівлю), “Деталі та приладдя для засобів автотранспортних” (2,1%), “Побутові електротовари та електронна апаратура побутового призначення” (1,8), “Препарати фармацевтичні” (6,7%) [25]. Поряд із цими товарами через канали оптової торгівлю для подальшої реалізації в роздрібною торговельній мережі України доводилися значні обсяги інших продовольчих і непродовольчих товарів як зарубіжною, так і вітчизняною виробництва. Зокрема, в 2021 р. 71,6% продовольчих товарів і 38,1% непродовольчих товарів у складі оптового товарообороту України становили товари, вироблені на території України (в 2017 р. такі показники склали відповідно 76,8% та 37,2%), а це означає певне погіршення ситуації з реалізацією вітчизняних продовольчих товарів. Подібна ситуація складалася і в сегменті роздрібною торгівлю, де в складі роздрібною товарообороту України у 2021 р. 77,6% продовольчих товарів і 34,5% непродовольчих товарів становили товари, вироблені на території України (при тому, що в 2017 р. такі показники відповідно склали 82,2% та 32,6%); це означає скорочення частки вітчизняних продовольчих товарів, які були реалізовані споживачам, майже на 5%.

Таблиця 2

Динаміка обсягів оптового та роздрібного товарообороту України у 2017-2023 рр. (розраховано за [25])

(млрд грн)

Показники	Роки							2023 р. до 2017 р., %
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Оптовий товарооборот підприємств оптової торгівлі	1908,7	2215,4	2322,2	2462,6	3153,2	3261,3	3381,9	177,2
Оборот роздрібної торгівлі	815,3	930,6	1094,0	1201,6	1443,8	1396,3	1855,4	2,3 р.
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі	586,3	668,4	793,5	858,3	1044,5	971,1	1248,0	2,1 р.
Співвідношення оптового та роздрібного товарообороту	2,33	2,38	2,13	2,04	2,17	2,33	1,82	-0,51

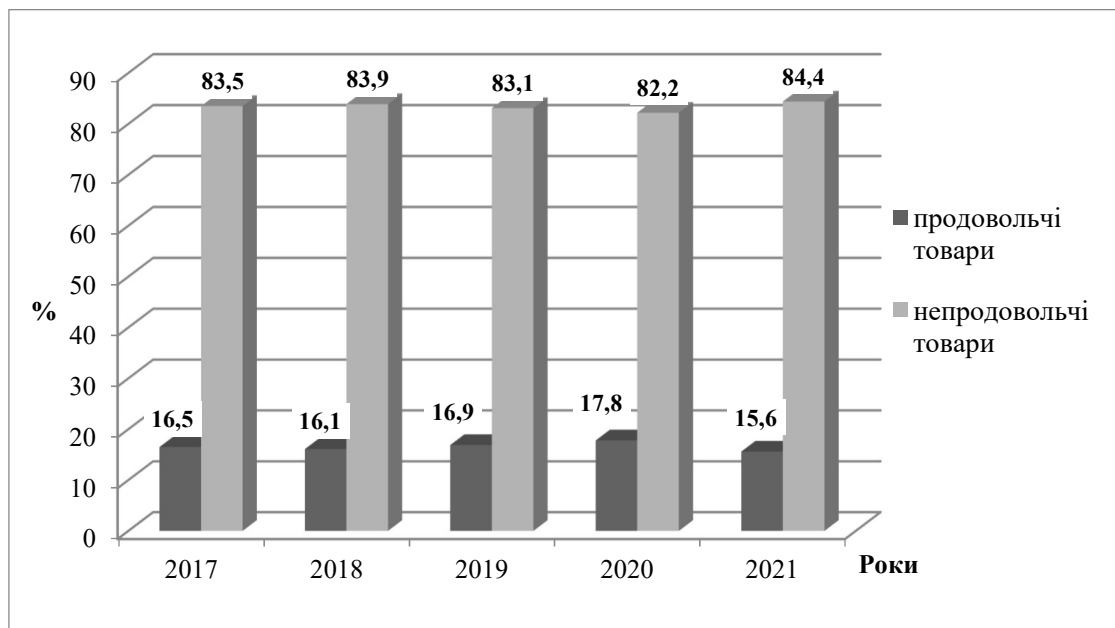

Рис. 6. Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі України у 2017-2021 рр.

Аналізуючи розвиток роздрібного товарообороту, звернемо увагу на деяке зростання (з 39,8% у 2017 р. до 43,1% в 2021 р.) частки продовольчих товарів у структурі роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі, що при зростанні загальних обсягів даного показника означає певне збільшення товарних ресурсів продуктів харчування, які реалізовувалися роздрібними торговцями кінцевим споживачам (рис. 7). У даному контексті

підкреслимо періодичні проблеми з помітним скороченням річних обсягів реалізації роздрібною торгівлею продуктів харчування, які спостерігалися за окремими товарними групами (відносно попереднього року): “М’ясо” (2019 р.) – падіння на 12,9%; “Молоко” (2021 р.) – на 5,3%; “Яйця” (2021 р.) – на 14,4%; “Борошно” (2021 р.) – на 11,1%; “Цукор” (2021 р.) – на 8,7% та ін.

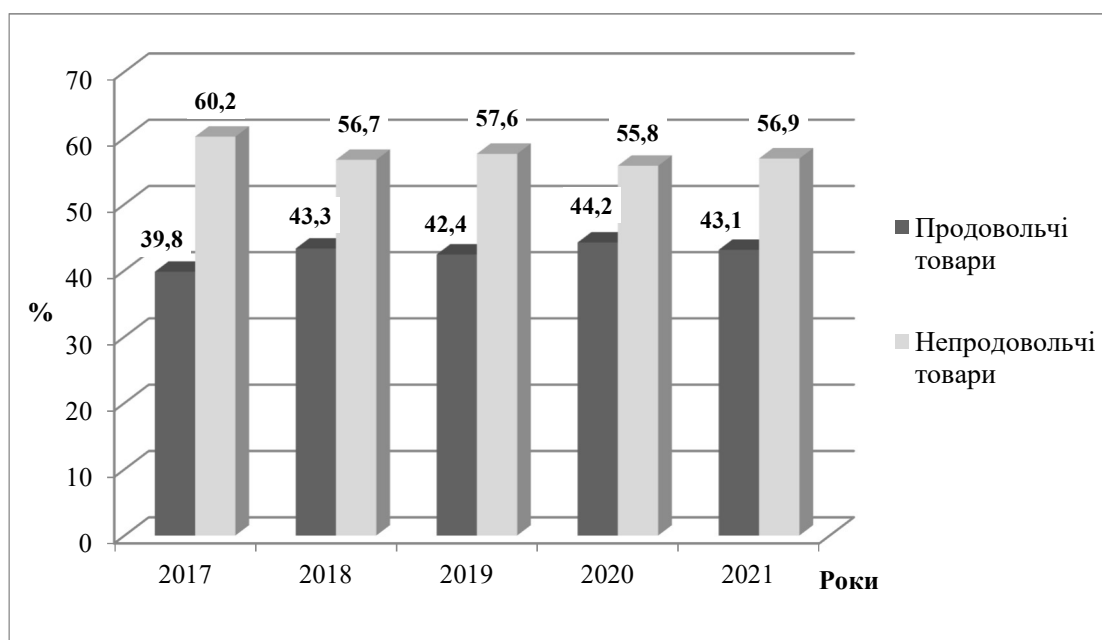

Рис. 7. Структура товарообороту підприємств роздрібної торгівлі України у 2017-2021 рр.

На нашу думку, ці факти свідчать про існування певних проблем у діяльності не лише підприємств роздрібної торгівлі України, але й про загальні проблеми в організації просування найбільш важливих груп продуктів харчування в ланцюгах постачань, утворених товаровиробниками та суб'єктами торгівлі (в її трактуванні як соціально-економічної системи). Тому в сучасних умовах особливої актуальності набувають питання створення ефективних механізмів забезпечення для населення країни та окремих територіальних формувань (регіонів, міст, громад та ін.) можливостей задоволення потреб у споживчих товарах належної якості за доступними цінами і з необхідним рівнем комфорту. При цьому мова має вестися не лише про модернізацію роздрібної торгівлі (з розвитком інноваційних технологій її провадження на основі інтернет-магазинів, маркетплейсів тощо, розвитку продажів завдяки використанню послуг Укрпошти, Нової пошти, систем доставки товарів типу “Glovo”, розгортанню мереж поштоматів і центрів отримання замовлень за практикою компаній “Розетка”, “Епіцентр” та ін.), але й про інноваційні трансформації різноманітних ланцюгів постачання таких товарів, в яких би взаємодіяли вітчизняні товаровиробники, підприємства зовнішньої торгівлі (як представники зарубіжних продуцентів), суб'єкти (юридичні та фізичні особи) оптової та роздрібної торгівлі України.

Науковці розглядають ланцюг постачань у контексті двох підходів – об'єктного та процесного. В першому випадку за формулою “постачальник – підприємство торгівлі (торговець) – споживач” поєднуються бізнес-одиниці, задіяні в процесах товаропросування. В другому випадку акцентується на бізнес-процесах, які послідовно супроводжують товарні потоки в ланцюгах товаропросування до кінцевого споживача. Управління ланцюгом постачань, відповідно, слід розглядати як процес

інтеграції та координації всіх суб'єктів господарювання та видів діяльності, що в нього входять, на основі співпраці, ефективних бізнес-процесів та спільного використання інформації з метою створення вискоелективних товаропровідних систем, які забезпечують їх учасникам вагому конкурентну перевагу, а споживачам – наявність у торговельній мережі достатньої пропозиції товарів для задоволення їх потреб.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Узагальнення результатів досліджень із проблематики сутності торгівлі, її структури як соціально-економічної системи та ролі в задоволенні потреб населення України у споживчих товарах дозволили уточнити наявні в наукових джерелах погляди щодо сутнісного змісту дефініції торгівлі, критично проаналізувати видову структуру її елементів, розширити уявлення про сферу реалізації її функцій та перелік основних функцій, що відображають органічну поєднаність зовнішньої та внутрішньої торгівлі на основі спрямованості на забезпечення потреб споживачів шляхом провадження власне торговельної діяльності на різних ринках. Проведений аналіз практичної реалізації зазначених функцій дозволив оцінити роль торгівлі у задоволенні потреб населення в споживчих товарах у 2017-2023 рр. та виявити існуючі проблеми з точки зору параметрів діяльності та окремих результатів зовнішньої і внутрішньої (оптової та роздрібної) торгівлі. Предметом подальшого дослідження вважаємо проведення аналізу міжсуб'єктної взаємодії підприємств – операторів зовнішньої, оптової, роздрібної торгівлі та їх партнерів в інтегрованих ланцюгах постачання споживчих товарів в умовах економіки воєнного часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мазаракі А. А., Лагутін В. Д., Герасименко А. Г. та ін. Внутрішня торгівля України : монографія. Київ : КНТЕУ, 2016. 864 с.
2. Демчук Н. І., Безугла Л. С., Ткаліч О. В. Внутрішня торгівля в Україні: стан та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 111-114.
3. Дразниця С., Лихогод О., Ярмолюк Я. Сучасні підходи до форматизації роздрібних торговців. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023. № 5. С. 411-415.
4. Кашперська А. І. Ринок роздрібно торгівлі України: стан і тенденції розвитку. *Бізнес Інформ*. 2021. № 4. С. 120-127.
5. Коптева Г. М. Сучасний стан та тенденції розвитку підприємств роздрібно торгівлі. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 6 (17). С. 140-143.
6. Куцик П. О. Внутрішня торгівля України у системі міжгалузевих зв'язків: сучасні тенденції і ключові диспропорції. *Підприємництво і торгівля*. 2021. Вип. 31. С. 5-12.
7. Куцик П. О., Вірт М. Я., Куцик В. І. Тенденції розвитку підприємств внутрішньої торгівлі за 2010-2022 роки. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2023. Вип. 74. С. 7-14.
8. Лупак Р. Л., Качан О. С. Специфіка торгівлі як галузі національної економіки: функціональний, економічний та соціальний аспекти. *Підприємництво і торгівля*. 2023. Вип. 38. С. 44-52.
9. Марков Б. М. Розвиток роздрібно торгівлі: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 7. Ч. 2. С. 89-92.
10. Проскурніна Н. В. Розвиток роздрібно торгівлі в умовах динамічної природи змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 22(3). С. 34-38.
11. Трут О. О. Передумови та фактори результативного розвитку внутрішньої торгівлі України. *Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут"*. 2021. № 20. С. 37-43.
12. Формування системи внутрішньої торгівлі України: теорія, практика, інновації : монографія / за ред. В. В. Лісіци, В. І. Місюкевич, О. М. Михайленко. Полтава : Вид-во ПУЕТ, 2020. 232 с.
13. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
14. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
15. ДСТУ 4303:2004. Торговля роздрібна та оптова. Терміни та визначення понять. [Чинний від

2005 - 07 – 01]. *БУДСТАНДАРТ Online*. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=27271.

16. Щодо правильності трактування специфічних термінів та понять у сфері торгівлі. Оpubліковано 04 серпня 2022. *Державна податкова служба України*. URL: <https://tax.gov.ua/nove-prodatki--novini-/603633.html>.

17. Апопій В. В. Соціальна функція торгівлі. *Економіка і прогнозування*. 2007. Т. 4. С. 93-104.

18. Апопій В. В. Актуальні проблеми сучасного розвитку внутрішньої торгівлі України. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2015. Вип. 8. С. 5-10.

19. Качан О. Концептуальна структура системи внутрішньої торгівлі споживчими товарами та послугами. *Development Service Industry Management*. 2023. № 4. С. 29-33.

20. Жидик О. І. Роздрібна торгівля: суть та еволюція поглядів. *Економіка та держава*. 2013. № 12. С. 87-89.

21. Барна М. Ю. Функції внутрішньої торгівлі в сучасних умовах. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2014. Вип. 17. С. 20-23.

22. Пахуча Е. В. Місце і розвиток міжнародної торгівлі в системі міжнародних економічних відносин. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 118-123. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/20.pdf.

23. Батракова Т., Фоменко С. Сучасний стан зовнішньої торгівлі України в умовах економічної нестабільності. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. № 4 (04). С. 56-62.

24. Стежко Н. В. Роль зовнішньої торгівлі України у розв'язанні продовольчої проблеми на національному та глобальному рівнях. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2014. № 3 (65). С. 34-42.

25. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

26. В Україні кількість ФОПів зростає на 11% від тогоріч. 24 липня 2024. *Скільки – Скільки?* URL: <https://skilky-skilky.info/v-ukraini-kilkist-fopiv-zroslo-na-11-vid-tohorich/>.

27. Кількість підприємств роздрібно торгівлі. *Агенція розвитку продажів*. URL: <https://sales.will-be.best/blog/kilkist-pidpriemstv-rozdribnoi-torhivli/>.

REFERENCES

1. Mazaraki A. A., Lahutin V. D., Herasyumenko A. H. et al. (2016), *Vnutrishnia torhivlia Ukrainy : monohrafiia*. KNTEU, Kyiv, 864 s.
2. Demchuk, N. I. Bezuhla, L. S. and Tkalic, O. V. (2019), *Vnutrishnia torhivlia v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku. Investytsii: praktyka ta dosvid*, № 11, s. 111-114.
3. Drazhnytsia S., Lykhohod O. and Yarmoliuk Ya. (2023), *Suchasni pidkhody do formatyzatsii rozdrubnykh torhovtsiv. Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, № 5, s. 411-415.

4. Kashpers'ka, A. I. (2021), Rynok rozdribnoi torhivli Ukrainy: stan i tendentsii rozvytku. *Biznes Inform*, № 4, c. 120-127.
5. Koptieva, H. M. (2019), Suchasnyj stan ta tendentsii rozvytku pidpryiemstv rozdribnoi torhivli. *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, vyp. 6 (17), s. 140-143.
6. Kutsyk, P. O. (2021), Vnutrishnia torhivlia Ukrainy u systemi mizhhaluzevykh zv'iazkiv: suchasni tendentsii i kliuchovi dysproporsii. *Pidpryiemnytstvo i torhivlia*, vyp. 31, s. 5-12.
7. Kutsyk, P. O. Virt, M. Ya. and Kutsyk, V. I. (2023), Tendentsii rozvytku pidpryiemstv vnutrishn'oi torhivli za 2010-2022 roky. *Visnyk L'vivs'koho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky.*, vyp. 74, s. 7-14.
8. Lupak, R. L. and Kachan, O. Ye. (2023), Spetsyfika torhivli iak haluzi natsional'noi ekonomiky: funktsional'nyj, ekonomichnyj ta sotsial'nyj aspekty. *Pidpryiemnytstvo i torhivlia*, vyp. 38, s. 44-52.
9. Markov, B. M. (2016), Rozvytok rozdribnoi torhivli: teoretychnyj aspekt. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo.*, Vyp. 7. Ch. 2, s. 89-92.
10. Proskurnina, N. V. (2018), Rozvytok rozdribnoi torhivli v umovakh dynamichnoi pryrody zmin. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vyp. 22(3), s. 34-38.
11. Trut, O. O. (2021), Peredumovy ta faktory rezul'tatyvnoho rozvytku vnutrishn'oi torhivli Ukrainy. *Ekonomichnyj visnyk NTUU "Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut"*, № 20, s. 37-43.
12. Formuvannia systemy vnutrishn'oi torhivli Ukrainy: teoriia, praktyka, innovatsii : monohrafiia / za red. V. V. Lisitsy, V. I. Misiukevych, O. M. Mykhajlenko (2020), Vyd-vo PUET, Poltava, 232 s.
13. Hospodars'kyj kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV (zi zminamy). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
14. Podatkovyj kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy.*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
15. DSTU 4303:2004. Torhivlia rozdribna ta optova. Terminy ta vyznachennia poniat'. [Chynnyj vid 2005 – 07 – 01]. *BUDSTANDART Online*, available at: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=27271.
16. Schodo pravyl'nosti traktuvannia spetsyfichnykh terminiv ta poniat' u sferi torhivli. Opublikovano 04 serpnia 2022. *Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy*, available at: <https://tax.gov.ua/nove-pro-podatki--novini/603633.html>.
17. Apopij, V. V. (2007), Sotsial'na funktsiia torhivli. *Ekonomika i prohnozuvannia*, T. 4, s. 93-104.
18. Apopij, V. V. (2015), Aktual'ni problemy suchasnoho rozvytku vnutrishn'oi torhivli Ukrainy. *Torhivlia, komertsii, pidpryiemnytstvo*, vyp. 8, s. 5-10.
19. Kachan O. (2023), Kontseptual'na struktura systemy vnutrishn'oi torhivli spozhyvchymy tovaramy ta posluhamy. *Development Service Industry Management*, № 4, s. 29-33.
20. Zhydyk, O. I. (2013), Rozdribna torhivlia: sut' ta evoliutsiia pohliadiv. *Ekonomika ta derzhava*, № 12, s. 87-89.
21. Barna, M. Yu. (2014), Funktsii vnutrishn'oi torhivli v suchasnykh umovakh. *Torhivlia, komertsii, pidpryiemnytstvo*, vyp. 17, s. 20-23.
22. Pakhucha, E. V. (2017), Mistse i rozvytok mizhnarodnoi torhivli v systemi mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn. *Ekonomika ta suspil'stvo*, vyp. 13, s. 118-123, available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/20.pdf.
23. Batrakova T. and Fomenko S. (2023), Suchasnyj stan zovnishn'oi torhivli Ukrainy v umovakh ekonomichnoi nestabil'nosti. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, № 4 (04), s. 56-62.
24. Stezhko, N. V. (2014), Rol' zovnishn'oi torhivli Ukrainy u rozv'iazanni prodovol'choi problemy na natsional'nomu ta hlobal'nomu rivniakh. *Naukovyj visnyk Poltav'skoho universytetu ekonomiky i torhivli*, № 3 (65), s. 34-42.
25. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, available at: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
26. V Ukraini kil'kist' FOPiv zroslo na 11% vid tohorich. 24 lypnia 2024. *Skil'ky – Skil'ky?*, available at: <https://skilky-skilky.info/v-ukraini-kilkist-fopiv-zroslo-na-11-vid-tohorich/>.
27. Kil'kist' pidpryiemstv rozdribnoi torhivli. *Ahentsiia rozvytku prodazhiv*, available at: <https://sales.will-be.best/blog/kilkist-pidpryiemstv-rozdribnoi-torhivli/>.

Стаття надійшла до редакції 18 листопада 2024 року